

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бовсунівська Т.* Онірична поетика “Дневника” Тараса Шевченка // *Дивослово*. – 2003. – № 3. – С. 4-7.
2. *Бородін В.* Динаміка творчого процесу Шевченка-поета // *Слово і Час*. – 2010. – № 3.
3. *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест, 2002. – С. 190-191.
4. *Ласло-Куцюк М.* Вогонь і слово: Космогонічний міф на Україні. – Бухарест, 1992.
5. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2001. – Т. 1.
6. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2001. – Т. 2.
7. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 5.

Отримано 23 грудня 2010 р.

м. Київ

Леонід Ушкалов

УДК 281.161.2:111.852

“ЕСТЕТИКА” ЛІБЕЛЬТА ЯК ДЗЕРКАЛО ФІЛОСОФІЇ ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто філософсько-естетичні погляди Тараса Шевченка, висловлені ним у ході читання першого тому трактату польського філософа Кароля Фридерика Лібельта (1807–1875) “*Estetyka czyli umnictwo piękne*” (Санкт-Петербург, 1854).

Ключові слова: ідеал, матерія, натхнення, прекрасне, фантазія.

Leonid Ushkalov. Karol Fryderyk Libelt's “Estetyka” as a mirror of Shevchenko's philosophy

The article deals with Taras Shevchenko's philosophical and aesthetic views which he expressed while reading the first volume of “*Estetyka czyli umnictwo piękne*” (St. Petersburg, 1854) by the Polish philosopher Karol Fryderyk Libelt (1807–1875).

Key words: ideal, matter, inspiration, beauty, imagination.

На початку липня 1857 р. Т. Шевченко, на ту пору рядовий 1-го Оренбурзького лінійного батальйону, готувався до звільнення із солдатчини. На нього з дня на день чекала далека дорога від берегів Каспійського моря до Санкт-Петербурга. Він запасався одягом, харчами, клопотався про гроші. А ще в дорозі Шевченко хотів щось почитати й шукав у Новопетровському укріпленні бодай якусь підходящу книжку. Аж раптом йому поталанило. 5 липня поет пише у Щоденнику: “Прихожу в ротную канцелярию, смотрю, на столе рядом с образцовыми сапогами лежат три довольно плотные книги в серой подержанной обертке. Читаю заглавие. И что же я прочитал? “*Estetyka czyli umnictwo piękne przez Karola Libelta*”. В казармах! Эстетика!” [18, 41]. У відповідь на запитання: “Чиї це книги?” – поет почув, що вони належать каптенармусові, унтер-офіцеру Францові Куліху. Тоді Шевченко рушив до Куліха, щоби купити в нього Лібельтову “Естетику”. Та, як сказав Куліх, ці книжки передав йому спеціально для Шевченка колишній рядовий цього ж таки батальйону Северин Пшевлоцький (Пржеволоцький), коли виїздив з Уральська на батьківщину. Слід зазначити, що Пшевлоцького, який раніше був чиновником Варшавського мирового суду, віддали в солдати ще в червні 1849 р. за створення нелегального молодіжного гуртка, а також за таємні зв'язки з “неблагонадійними” людьми, за читання забороненої патріотичної літератури і “шкідливі” розмови про уряд. В Уральськ він прибув десь восени 1850 р., а із Шевченком міг познайомитися в Новопетровському укріпленні. Так чи ні, Куліх доправив “Естетику” з Уральська, поклав у цейхгауз та й забув про неї. І тільки вчора, казав він, книжки потрапили йому на очі, й ось тепер він нарешті передасть їх справжньому власникові. Звісно, поет зрадив цій несподіваній “милості фортуни”, хоча в дорозі він охочіше почитав би щось інше. Принаймні відразу ж після “компліменту” на адресу милостивої фортуни Шевченко додає: “Чтение, правда, не совсем по моему вкусу, но что делать, на безрыбьи и рак

рыба". А далі йде ось таке пояснення: "Я, несмотря на мою искренню любовь к прекрасному в искусстве и в природе, чувствую непреодолимую антипатию к философиям и эстетикам. И этим чувством я обязан сначала Галичу и окончательно почтеннейшему Василию Ивановичу Григоровичу, читавшему нам когда-то лекции о теории изящных искусств, девизом которых было: побольше рассуждать и поменьше критиковать. Чисто платоновское изречение" [18, 41-42]. Згаданий тут Олександр Іванович Галич, який читав в Академії мистецтв лекції з естетики, дістав ґрунтовну освіту в Німеччині (університети Гельмштадта й Геттінгена), був професором філософії Санкт-Петербурзького університету, одним із перших послідовників Шеллінга в Російській імперії. Очевидно, на лекціях з естетики Галич розвивав ті самі ідеї, які звучать у його книжці "Опыт науки изящного", виданій у Санкт-Петербурзі 1825 р. [див.: 6]. Прекрасне він трактував тут у дусі трансцендентальної філософії Шеллінга й почасти Канта як досконалий чуттєвий вияв ідеї шляхом вільної діяльності моральних сил генія. За словами Ернеста Радлова, "Опыт науки изящного" був "найбільш цілісним викладом ідеалістичної системи естетики російською мовою" [7, 173]. У цьому ж таки ключі читав лекції з теорії мистецтв і колишній видавець "Журнала изящных искусств", господар одного з найвпливовіших Санкт-Петербурзьких артистичних салонів, професор і конференц-секретар Академії мистецтв Василь Іванович Григорович [4, 151]. До речі, якраз Григорович запровадив теорію мистецтв у навчальну програму академії, а Шевченко як сторонній учень мав змогу слухати лекції із цього курсу, мабуть, з особистого дозволу професора. Важко сказати, що саме не влаштувало поета у викладах Галича і Григоровича: спекулятивний раціоналізм, притаманна ідеалізму німецького взірця "деспотія універсального" чи щось інше. А може, тут відіграло свою роль і трохи зверхне ставлення до "філософій та естетик" із боку обожнюваного Шевченком Карла Павловича Брюллова. В одному з епізодів повісті "Художник" Брюллов кличе свого учня на каву до знайомого, мовляв, киньте ви ці класи, "я вам дорогою прочитаю таку лекцію, какой вы и от профессора эстетики никогда не услышите" [17, 191]. У будь-якому разі, Шевченко декларує свою антипатію до "філософій та естетик". Мабуть, оця поетова заява істотно вплинула й на пізніших інтерпретаторів його творчості. Принаймні, попри те, що на сьогодні існує дуже великий корпус шевченкознавчих студій, мені не траплялися праці, де були б як слід розглянуті філософсько-естетичні погляди поета, зокрема його міркування із приводу ідей, висловлених видатним польським філософом, публіцистом, політичним і громадським діячем Каролем Фридериком Лібельтом (1807–1875) у трактаті "Estetyka czyli umniectwo piękne" ("Естетика, або Наука про прекрасне"). Цього не зробив навіть Дмитро Чижевський – один із небагатьох філософів-інтерпретаторів Шевченка, хто міг би блискуче впоратися з таким завданням: у його "Нарисах з історії філософії на Україні", де є параграф під назвою "До світогляду Шевченка", ім'я Лібельта зринає тільки у зв'язку з характеристикою філософських поглядів галицького гегельянця Кліма Ганкевича [14, 159]. А коли хто й пробував опрацювати тему "Шевченко – Лібельт", то виходило це, як на мене, не надто переконливо. Приміром, у відповідній статті з першого тому "Шевченківського словника" сказано: "Шевченко був обізнаний з творами польського філософа і виявляв інтерес до окремих теоретичних питань, розглянутих Лібельтом, зокрема в праці "Естетика, або Наука про прекрасне" (Познань, 1849), що ввійшла до праці під загальною назвою "Філософія і критика". З цією книжкою, яку йому подарував польський політичний засланець С. Пшевлоцький, Шевченко познайомився в останній місяць перебування на засланні" [5, 358]¹. Подана тут інформація щодо книжки Лібельта, яку читав Шевченко, неточна. Річ у тому, що трактат "Estetyka

¹ Указівку на те, що Шевченко читав саме познанське видання "Естетики" Лібельта, можна знайти і в інших поважних працях, наприклад, в академічній біографії поета [11, 318] та у примітках і коментарях до академічного зібрання його творів [18, 332-333].

czyli umnictwo piękne” на той час виходив уже двічі, спершу в Познані 1849 р. (у складі чотиритомового видання праць польського філософа під загальною назвою “Filozofia i krytyka”), а потім у Санкт-Петербурзі й Могилеві 1854 р. І Шевченко отримав у подарунок не познанське видання Лібельтової “Естетики”, а друге, петербурзько-могилівське, виправлене й розширене (два томи в трьох книгах). Маю підставу стверджувати це, зважаючи на те, що в описі особистої бібліотеки поета, яка залишилася після його смерті, фігурують усі три книги саме петербурзько-могилівського видання “Естетики” Лібельта (у документі вони подані під номером 99 й оцінені разом у три карбованці) [див.: 10, 369]. Жодних інших книжок Кароля Лібельта в Шевченка не було. До речі, у працях науковців часом можна натрапити й на такі бібліографічні посилання, яких не може бути взагалі. Приміром, Павло Федченко в розділі “Тарас Шевченко (1814–1861)” з академічної “Історії української літературної критики” неправильно вказує місце видання: “Estetyka czyli umnictwo piękne przez Karola Libelta. – [Warszawa], 1849” [12, 146], а Ярослав Розумний у статті “Поет, розп’ятий на “ізмах”, уміщений у другому томі збірки “Світи Тараса Шевченка”, припускається помилок в імені Лібельта, у назві його трактату, зводить обидва видання “Естетики” в одне та ще й неправильно вказує кількість томів: “Karl Libelt. *Umnictwo piękne, czyli ‘Estetyka’*, tom I (Poznań), 1849), tom II, III (S. Petersburg, 1854)” [8, 41].

Про Шевченкове поцінування ідей Лібельта, висловлених у трактаті “Estetyka czyli umnictwo piękne”, у “Шевченківському словнику” сказано таке: “Український поет критично ставився до ідеалістичної філософії Лібельта, про що свідчать записи в “Щоденнику”. Шевченко дав негативну оцінку естетичним поглядам Лібельта, які суперечили його власному матеріалістичному розумінню мистецтва. Поет вважав, що прекрасне не можна створити без матерії, без природи, бо воно – в самій природі” [5, 358]. Поза сумнівом, митець загалом “критично ставився до ідеалістичної філософії Лібельта”. Але хіба уявлення про те, що “прекрасне не можна створити без матерії, без природи, бо воно – в самій природі”, – це вияв матеріалізму й суперечить естетичній доктрині Лібельта? Жодною мірою. Насправді це *лейтмотив* Лібельтової естетики. Зрештою, що таке “прекрасне” за Лібельтом, як не “ідеал у дійсності” [21, 35]? Польський філософ спеціально зазначав: “...Дух скрізь потребує творива (матерії), щоб надати собі буття” [21, 61]. Крім того, уже у другому розділі “Естетики”, який має назву “Stanowisko sztuki do natury” (“Становище мистецтва щодо природи”), він розглядає питання про прекрасне у природі. Цей розділ відкривається тезою: “Сам світ – усе те, що приступне нашим чуттям, – прекрасний” [21, 49]. А далі йде натхненний панегірик на честь прекрасної природи, після якого автор каже: недарма стародавні греки, зачинателі наук і мистецтв, сприймали світ саме крізь призму прекрасного, назвавши його “космосом” [21, 50]. Згодом, продовжує польський філософ, слов’яни, які звикли бачити в розкішній природі передовсім світло, назвали все суще “світом”. “Тому, – каже Лібельт, – з усіх людей слов’яни після греків найближче підійшли до пізнання світу з погляду прекрасного” [21, 51]. Але це лише *пролегомени* до розмови про прекрасне у природі – найдокладнішому розглядові цього питання повністю присвячено обидві частини другого тому “Естетики”, які, узяті разом, обіймають 677 сторінок: Estetyka czyli umnictwo piękne przez Karola Libelta. Tom II. – Część I: Piękno natury. – Petersburg i Mohilew: Nakładem Bolesława Maurycyego Wolffa, 1854. – 352 s.; Estetyka czyli umnictwo piękne przez Karola Libelta. Tom II. – Część II: Piękno natury plastyczne. – Petersburg i Mohilew: Nakładem Bolesława Maurycyego Wolffa, 1854. – 325 s. Ото вам і весь Шевченків “матеріалізм”... Хоча й голий висновок про те, що естетичне кредо поета, висловлене ним у ході роздумів над Лібельтовою “Естетикою”, “не має нічого спільного з матеріалізмом..., а основане цілком на іманентному ідеалізмі” [9, 77], теж важить не надто багато.

Серед інтерпретаторів Шевченка, чії праці потрапляли мені до рук, поетові міркування щодо трактату Кароля Лібельта, мабуть, найґрунтовніше розглянув І. Фізер у статті “Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка?”, де цьому питанню присвячено майже весь параграф під назвою “Філософія і творчість Шевченка” [13, 42-45]. У цій праці вчений цитує відповідні уривки зі Щоденника, де поет висловлює свої і прихильні, і неприхильні міркування стосовно трактату польського філософа, а потім запитує: “Чи ця хитлива оцінка естетики Лібельта означає, що Шевченко не мав стійкого погляду на естетичні проблеми, які домінували у тогочасному мисленні?”. “Відповідь на це питання, – каже він далі, – дає аналітичне дослідження цієї реакції. Її можна звести до таких підсумкових тверджень: 1) Шевченко був противником містицизму, який настоював на надприродній і нез’ясовній первопричині явищ природи і буття взагалі; 2) він був проти ідеї первісності духа і вторинності матерії; 3) вважав матерію і дух за рівнорядні і взаємозалежні складники всього буття; 4) розумів “волю і силу духа” як іманентну динаміку буття; 5) вірив “у стару як світ істину”, що у всьому видимому і невидимому світі наявний всемогутній Творець всесвіту; 6) відкидав нормативну теорію мистецтва, яка, з позиції апоріорних канонів, настоювала на раціональній закономірності творчого процесу; 7) вірив у виняткову, “божественним розумом-чуттям наділену” людину-митця; 8) не приписував пріоритету ні природі, ні митцеві, а натомість вірив у їхню взаємодію; 9) вважав, що знання мистецтва можливе на основі історії, а не теоретичної естетики; 10) по відношенні до філософії Платона та Арістотеля, позиція Шевченка наближається більше до другої, ніж до першої” [13, 44]. Висновки, звісно, цікаві, хоч, як на мене, у них забагато імпліцитного. Наприклад, не зовсім зрозуміло, на чому базується остання теза, оскільки про Арістотеля в повному корпусі творів Шевченка немає жодної згадки, якщо не брати до уваги сентенції отця Ніла з повісті “Наймичка”: “Корень учения горек, плоды же его сладки суть” [16, 107], – яку Діоген Лаерцій приписував колись Стагіритові (Diogenes Laertius V, 18) [2, 210], а неприхильну згадку про настанову Василя Григоровича “побільше мудрувати й поменше критикувати” як про “суто платонівський вислів” навряд чи варто сприймати за негацію платонізму загалом. Можу припустити, що Шевченко мав тут на думці щось геть інакше. Пригадаймо його повість “Прогулка с удовольствием и не без морали”, де оповідач каже: “Пойми ж теперь и уразумей этот неразгаданный иероглиф, эту курицу без перьев под именем человека!” [17, 248]. “Курка без пір’я під ім’ям людина” – не що інше, як алюзія на історію, розказану тим-таки Діогеном Лаерцієм (Diogenes Laertius VI, 40): “Коли Платон дав визначення, яке мало великий успіх: “Людина – це істота з двома ногами й без пір’я”, – Діоген обпатрав півня й приніс до нього у школу, сказавши: “Ось платонівська людина!” [2, 246]. Очевидно, саме це кумедне платонівське визначення людини як “істоти з двома ногами й без пір’я” мав на увазі поет, натякаючи на схильність Григоровича до спекулятивних побудов. Тим паче, що якраз на цю пору Шевченко працював над повістю “Прогулка...”. Але річ, зрештою, не в імпліцитності, а в тому, що “аналітичне дослідження” Шевченкової рецепції тих чи тих ідей Лібельта можливе лише за умови розгляду самих ідей польського філософа, які привертали увагу поета. Лише тоді можна з’ясувати, припустімо, те, що коли вже Шевченко і справді був, як сказано в першому висновку, “противником містицизму”, то в цьому він анітрохи не відрізнявся від Лібельта. Звісно, Лібельт – яскравий філософ-іраціоналіст (недаремно його порівнюють із засновником інтуїтивізму Анрі Бергсоном), але він, так само як і Шевченко, категорично відмежовувався від містицизму. Приміром, уже на початку своєї “Естетики” польський філософ писав: “Запроваджуючи поняття “об’явлення”,

ми маємо якнай докладніше з'ясувати наше його розуміння, щоб через хибне його тлумачення нам не закинули реакційного спрямування містицизму, пієтизму, квієтизму тощо" [21, 19]. Ми асоціюємо "об'явлення", продовжує він, із відповідними поняттями Сократа, Платона, Мальбранша й Ляйбніца. Інша річ, що Шевченко й Лібельт могли по-різному розуміти ество містицизму... Те саме стосується і третього висновку (про взаємозалежність матерії та духа). Хіба Лібельт не писав: "...Усюди дух без матерії, ані матерія без духа не існує..." [21, 76]? Щось подібне можна сказати також про шостий висновок, бо вже на початку книжки Лібельт прямо вказував на те, що він не накидав універсалий якоїсь певної філософської системи на мистецтва, а, навпаки, прагнув виснувати філософію з історії мистецтв. Моя естетика, стверджував він, – то не що інше, як "філософія красних мистецтв" [21, 9]. Зрештою, усі десять висновків набувають належного сенсу лише в разі апелювання до тих чи тих ідей Лібельта. Проте жодного покликання на трактат Лібельта "Estetyka czyli umnictwo рієкне" у статті І. Фізера нема. Зважаючи на все сказане, спробуємо коротко з'ясувати, що саме читав Шевченко із чималої за обсягом "Естетики" Кароля Фридерика Лібельта (обидва її томи разом складають 1082 сторінки) та як саме він поцінував прочитане.

Отже, 5 липня 1857 р., того самого дня, коли поет отримав від Франца Куліха Лібельтову "Естетику", він нотує у Щоденнику таке: "С Либельтом я немного знаком по его "Дево Орлеанской" и по его критике и философии. На первый взгляд он мне показался мистиком и непрактиком в искусствах. Посмотрим, что дале будет. Боюсь, как бы вовсе не раззнакомиться" [18, 42]. Як бачимо, з одного боку, Шевченко був цілком підготовлений до читання "Естетики", а з другого – у нього вже склався певний стереотип щодо польського філософа, бо той "перший погляд", чи перше враження, як каже оповідач повісті "Музыкант", важить дуже багато, адже це, "по мненію психологов, самая важная черта при изображении характеров" [16, 182]. Не гадатимемо, що конкретно читав Шевченко із чотиритомової збірки праць Лібельта під загальною назвою "Filozofia i krytyka", яка побачила світ у Познані впродовж 1845–1850 рр. Напевно можна стверджувати хіба те, що це була не "Естетика". А от про один із найпопулярніших творів Лібельта "Орлеанську діву" сказати дещо варто. Трактат "Dziewica Orleańska. Ustęp z dziejów Francyi" ("Орлеанська дівка. Епізод з історії Франції") уперше побачив світ у Познані 1847 р. Друге видання цього твору з'явилося там-таки 1852 р. Отже, хоч би яке видання "Орлеанської дівки" потрапило до рук Шевченка, це могло статися тільки в часи солдатської неволі. Найвірогідніше, чималу за обсягом книжку (друге видання має 419 сторінок) давав поетові читати хтось із його знайомих польських політичних засланив. "Dziewica Orleańska" – то не так "історична студія" [5, 358], як філософія історії, чи, за визначенням самого Лібельта, "історіософія" [20, 16], і в ній знайдемо багато такого, що, безперечно, мало б імпонувати Шевченкові. Хіба могла не сподобатися поетові, який терпіти не міг усіляких зовнішніх форм благочестя, скажімо, Лібельтова теза: "Церква Христова збудована на людських серцях" [20, 8]? А коли Шевченко в повісті "Прогулка..." асоціює криваві події Коліївщини з якобінським терором, зауваживши з гіркою іронією, що в цьому сенсі наші "покойные земляки ничуть не уступили любой европейской нации, а в 1768 году <...> даже первую французскую революцию переещеголяли" [17, 228], то в цій паралелі цілком можуть відлунювати Лібельтові слова про "кривавий тероризм французької революції" [20, 14]. Шевченкові мало імпонувати й Лібельтове уславлення любові до батьківщини, адже польський філософ розглядав Жанну д'Арк як людину, котру з волі Бога вперше в історії Франції – за часів її лихоліття – сповнила "велика ідея любові до вітчизни" [20, 26]. Ясна

річ, Лібельт проектував ці перипетії французької історії початку XV століття на свою уярмлену вітчизну, а Шевченко – на свою. Зрештою, були в цій книжці і близькі Шевченкові екзистенційні ідеї. “Є філософське спостереження, – писав Лібельт, – що людина живе тим довше, чим більше живе для якоїсь ідеї... Не варто жити, аби тільки жити” [20, 45]. Хіба не звучала схожа думка на початку Шевченкової поезії 1845 р. “Минають дні, минають ночі...”? Послухаймо: “Минають дні, минають ночі, / Минає літо, шелестить / Пожовкле листя, гаснуть очі, / Заснули думи, серце спить, / І все заснуло, і не знаю, / Чи я живу, чи доживаю, / Чи так по світу волочусь, / Бо вже не плачу й не сміюсь...” [15, 367]. Можливо, Шевченко був “трохи знайомий” із Лібельтом не лише за його творами. Від польських політичних засланців поет міг щось знати і про життя цього чоловіка, наприклад, про те, що Лібельт – теж “Шевченко”, адже походив із родини шевця, що в 1826–1830 рр. завдяки урядовій стипендії він вивчав класичну філологію, філософію, математику та природничі науки в Берлінському університеті й був одним з улюблених учнів Гегеля, а потім кілька місяців провів у науковій подорожі в Геттінгені, Гайдельберзі, Брюсселі й Парижі. Польські засланці могли розповісти й те, що, повернувшись додому, Лібельт хоробро воював під час Листопадового повстання 1830–1831 рр., а вже пізніше, 1847 р., за участь у національно-визвольній боротьбі був заарештований прусською владою й засуджений до 20 років ув’язнення (до речі, “Орлеанську діву” Лібельт написав якраз у в’язниці); вийшов на волю 1848 р., з початком “Весни народів”. Можливо, вони говорили Шевченкові і про те, що як філософ Лібельт – еkleктик, адже в його поглядах можна знайти й виразні сліди гегельянства, і християнські морально-етичні настанови, і питома польський месіанізм... А крім того, поглядам Лібельта властивий *панестетизм*, недаром же саме естетику він уважав головною частиною майбутньої “слов’янської філософії”, котра мала прийти на зміну німецькому раціоналізму...

Про “Естетику” Лібельта поет згадав аж через п’ять днів після того, як її отримав. Воно й не дивно, адже душею Шевченко був уже на волі, а та воля ніяк не приходила. Поет увесь перетворився на чекання й нічого не міг робити. Так було й 10 липня. “Ветер все тот же, – пише він у Щоденнику. – Тоска та же самая. Дождь продолжает омывать новую луну. Такие длинные любезности здесь с ним редко случаются. Я недвижимо пролежал весь день в беседке и слушал однотонную тихую мелодию, производимую мелкими и частыми каплями дождя о деревянную крышу беседки” [18, 47]. Поет намагався заснути, але нічого не виходило. “Принимался несколько раз строить воздушные замки на своих будущих эстампах акватинта также неудачно. “Гензерих” и “Осада Пскова” Брюллова мне особенно не удавались. Нужно избегать на первый раз наготы. Нужен опыт и опыт, а иначе эта очаровательная брюлловская нагота выйдет в эстампе безобразие. Я не желал бы, чтобы мои будущие эстампы были похожи на парижский эстамп акватинта с картины “Последний день Помпеи”. Топорный, безобразный эстамп. Поругано, обезображено гениальное произведение” [18, 47]. Очевидно, гравюра Алексіса Франсуа Жирара з картини Брюллова “Останній день Помпеї”, яка зринула в пам’яті поета, остаточно зіпсувала його й без того поганий настрій. Ось у такому “кепському настрої тужливої душі” він і згадав про “Естетику” Лібельта й узяв до рук книжку, на титульному аркуші якої було написано: “Estetyka czyli umnicstwo piękne przez Karola Libelta. Tom I. Część ogólna. Wydanie drugie poprawione. – Petersburg: Nakładem B. M. Wolffa, 1854”.

На початку цієї чималої за обсягом праці зринає багато цікавих матеріял. Наприклад, можна було би сподіватися, що увагу поета неодмінно приверне образ філософії як безмежжя, котре розлягається перед людиною, “немов

український степ” [21, 4], або міркування Лібельта щодо національних особливостей розуміння прекрасного. Але ні. Кепський настрій явно давався знаки. Поет не бачить у книжці нічого вартісного, натомість ледь не все його дратує. “...Принялся жевать, – пише він, – жестко, кисло, приторно. Настоящий немецкий суп-вассер. Как, например, человек, так важно трактующий о вдохновении, простосердечно верит, что будто бы Иосиф Вернет велел себя во время бури привязывать на марсах к мачте для получения вдохновения. Какое мужицкое понятие об этом неизреченно божественном чувстве!” [18, 47]. Лібельт і справді досить патетично трактував натхнення як “повторний подих Бога в глину, з якої створена людина” [21, 21]. “У хвилини натхнення, – писав він, – зринають тільки найвищі почуття, ідеали та істини. У такі хвилини людина відчуває присутність божества...” [21, 21]. Ось ще один піднесений пасаж: “Натхнення є тим надзвичайним станом нашого духа, який викликаний силою творчої фантазії й розпалює небесним вогнем” [21, 27]. А трохи далі з’являється й той приклад, котрий роздратував Шевченка. Лібельт пише про те, що натхнення можуть дати тільки “життя і душа”. Недаром, каже він, знаменитий французький пейзажист XVIII століття Жозеф Верне “під час бурі на морі чіплявся на вершині корабельних мачт, аби там усю його душу огортав образ природи, розбурханої війною стихій, щоб проїнятий тією піднесеною картиною, натхнений тією високою поезією страшних сил, викласти їх потім із душі пензлем на полотні” [21, 35-36]. “И этому верит человек, – коментує Шевченко, – пишущий эстетику, трактующий об идеальном, возвышенно-прекрасном в духовной природе человека. Нет, и эстетика сегодня мне не далась. Либельт, он только пишет по-польски, а чувствует (в чем я сомневаюсь) и думает по-немецки. Или, по крайней мере, пропитан немецким идеализмом (бывшим, не знаю, как теперь?)” [18, 47]. Коли Шевченко говорить, що Лібельт тільки пише по-польськи, а відчуває й думає по-німецьки, можливо, і він має рацію. Звісно, Лібельт аж ніяк не був сліпим наслідувачем німецьких філософів. Він, як на мене, чудово розумів і коріння німецького ідеалізму, і його єство, і його межі. Згадаймо хоч би ось таке глибоке, а zarazом елегантне міркування: “Реформація є вже, власне кажучи, філософією, не вірою, а дослідженням Святого Письма. Протестант вірить тільки тому, проти чого не протестує його розум...” [21, 30]. І саме звідси, каже Лібельт, бере свій початок сучасна німецька філософія. Та загалом у поглядах на прекрасне Лібельт спирається таки ж передовсім на доктрини німців: Гегеля, Шеллінга, Жана Поля (Ріхтера), Фрідріха Теодора Фішера (Vischer) й інших. У цьому сенсі, каже Шевченко, Лібельт “смахивает на нашего В. А. Жуковского в прозе. Он так же верит в безжизненную прелесть немецкого тощего, длинного идеала, как и покойный В. А. Жуковский” [18, 47]. А далі поет згадує про те, як одного разу Жуковський із захватом показував йому та Штернбергові щойно привезені з Німеччини репродукції картин Петера фон Корнеліуса, Петера Гесса й інших майстрів “назарейської” школи. І що ж ми на них побачили? – питає Шевченко, щоб одразу ж відповісти: “Длинных безжизненных мадонн, окруженных готическими тощими херувимами...” [18, 47]. Обом юнакам – палким прихильникам “неокласицизму” Брюллова – аж ніяк не імпонував ідеалізм німецьких митців, а ще – їхній пієтет до середньовіччя. Про це друзі й почали говорити Жуковському, який спершу тільки мовчки слухав, а потім таки не витримав і обізвав їх “испорченными учениками Карла Павловича” [18, 48]. Мабуть, Шевченкова паралель між Лібельтом і Жуковським, який не тільки був чудовим знавцем і великим шанувальником німецького романтичного мистецтва й естетики [див.: 3], а й провів значну частину життя в Німеччині, цілком виправдана, та все ж “віру” Лібельта “в бездушну красу німецького художого,

довгого ідеалу” поет, поза сумнівом, перебільшив. Свідченням цього є хоч би вже те, що наступного дня, коли настрої у нього покращав, його враження від ідей польського філософа посутньо змінилися, тимчасом як ідеї залишились, ясна річ, тими самими. Так чи так, 11 липня Шевченко нотує у Щоденнику: “Возвратившись на огород, я по обыкновению до обеда лежал под своею любимою вербою и читал Либельта. Сегодня и Либельт мне показался умеренным идеалистом и более похожим на человека с телом, нежели на бесплотного немца. В одном месте он (разумеется, осторожно) доказывает, что воля и сила духа не может проявиться без материи” [18, 49]. Важко сказати, яке саме місце трактату Лібельта має на увазі Шевченко. Можливо, ось це: “Життя людини закоринене в матерії. Дух може діяти тільки в ній і через неї. Тільки через вплив на матерію може пробудитися затаєний у ній дух, а вплив на матерію не може бути інакшим, як через ту ж таки матерію” [21, 25]. А може, тут ідеться про окреслення людини як “тілесної постаті духа” [21, 47] абощо. З’ясувати, що саме має на увазі поет, складно, бо ж ця думка зринає в Лібельта далеко не “в одному місці”. Я вже казав, що це *лейтмотив* його “Естетики”. Звісно, польський філософ розуміє матерію в ідеалістичному ключі, трактуючи її як певну *можливість буття*, своєрідне “дзеркало”, відбиваючись у котрому, ідеал утрачає божественну довершеність. “Матерія, – писав Лібельт, – загалом мало придатна для того, щоб виразити Божу думку в цілковитій досконалості творів...” [21, 17]. Саме звідси, гадає філософ, і випливає одвічна “людська туга за Богом” [21, 17]. Але Лібельт повсякчас говорить про навзаємну залежність духа й матерії. Ось, наприклад, згадувані Шевченком розмисли про ество натхнення: “Як не можна зрозуміти духа без матерії, так і натхнення не можна зрозуміти без матеріалу, яким воно опанувало” [21, 28]. А ось іще: “Тільки людські тіла суть акустичні зали духа, тільки в них здатне луною відбитися натхнення” [21, 35]. Зрештою, ця думка не раз звучала й в інших творах Лібельта. Наприклад, у знаній Шевченком “Орлеанській діві” можна знайти таке твердження: “Ніщо духовне не існує без матеріальної оболонки, усяка духовність потребує матерії, щоб у ній оприявнити своє буття і життя” [20, 25]. Шевченко чомусь тільки одного разу помітив у Лібельта цю магістральну тему, але й цього було досить, щоб його оцінка польського філософа змінилась. “Либельт, – каже він, – решительно похорошел в моих глазах” [18, 49]. Однак перше враження й тут дається взнаки, бо відразу потому поет додає: “Но он все-таки школяр. Он пренаивно доказывает присутствие всемогущего творца вселенной во всем видимом и невидимом нами мире. И так хлопочет об этой старой, как свет, истине, как будто это его собственное открытие” [18, 49]. Лібельт і справді енергійно проводить цю думку від перших до останніх сторінок трактату. Ось що він каже у вступі: “Бог – початок і кінець усього. Усе суще є через Бога і в Бозі...” [21, 7]. І трохи далі: “Нема твору, нема місця, якого Бог не заповнив би своєю мудрістю, де б не об’явив себе. Нема нічого, де б не було Бога... Отже, весь світ – Божа думка” [21, 7]. А ось останнє речення всього трактату, тобто закінчення другої частини другого тому: “Він [Бог] є в усьому” [22, 325]. Але задля чого Лібельт так наполегливо педалює давню істину? Філософ пояснює це вже на самісінькому початку своєї “Естетики”: “Та засада християнської науки, яку люди в добрій вірі, побіч метафізики філософів, повторюють кільканадцять століть: “Бог є всюди й на кожному місці”, – стала нарешті поняттям філософським...” [21, 4]. На думку Лібельта, у тогочасній філософії відбувався, так би мовити, другий “сократівський поворот” – метафізика вмирала і філософія сходила з небес на землю, до природи. Найяскравішим свідчення цього повороту став, як гадає Лібельт, новітній німецький ідеалізм [21, 4]. Отже, міркування філософа про Божу присутність

у світі – це не що інше, як варіації на тему “смерті метафізики”. Утім навряд чи така проблематика була аж надто цікава для Шевченка...

Наступного дня, 12 липня, “Естетика” Лібельта знову – і знову над сподівання – приносить поетові вітху. Він пише у Щоденнику: “...Я самодовольно успокоился под своей фавориткою-вербою и принялся за Либельта. Он сегодня мне решительно нравится. Или он в самом деле хорош, или он мне только кажется таким потому, что мне вот уже другой день даже вовсе непривлекательные предметы кажутся привлекательными. Блаженное состояние. Либельт, например, весьма справедливо замечает и высказывает эту, правда, не совсем молодежавую истину, коротко, изящно и ясно, что религия и древних, и новых народов всегда была источником и двигателем изящных искусств” [18, 52]. Це питання Лібельт докладно розглянув у спеціальному параграфі під назвою “Sztuka w stosunku do religii” (“Мистецтво у стосунку до релігії” [21, 83-88]), а перед тим подав чимало влучних і глибоких спостережень на цю тему. Польський філософ розглядає релігію, науку та мистецтво як “апофеоз людськості” [21, 22], і саме релігія постає в нього “найпершими дверима”, що ними людина виходить із цілком матеріального і тваринного стану на терени духа й починає бути власне людиною [21, 23]. І якщо брати, скажімо, часи панування поганської віри (коли дух перебував у нерозривному зв’язку з тілом), то саме поети були тоді “творцями й учителями релігії, а красні мистецтва – предметом шанування й обожнювання” [21, 29]. Інакше кажучи, мистецтво було в ту добу ніби тілом, а релігія – ніби душею [21, 31]. “Это верно, – зазначає Шевченко із приводу наведених міркувань Лібельта. – А вот это так не совсем. Он, например, человека-творца в деле изящных искусств вообще, в том числе и в живописи, ставит выше природы. Потому, дескать, что природа действует в указанных ей неизменных пределах, а человек-творец ничем не ограничен в своем создании” [18, 52]. Тут поет і художник має на думці міркування Лібельта, висловлені в параграфі “Sztuka jest wyższą nad naturę” (“Мистецтво вище за природу” [21, 59-67]), де філософ спершу говорив про те, чим відрізняється прекрасне у природі від прекрасного в мистецтві: “Там його життя дочасне, а тут – вічне; там дійсність реальна, а тут – ідеальна. У прекрасному в природі є рух земного життя, у прекрасному в мистецтві є спокій благословених душ” [21, 59]. А далі йде та сама теза, з якою не погоджується Шевченко: “...Оскільки людина вища від кожного твору природи зокрема, адже в ній (людині) дух пізнає самого себе, остільки й твори людини, як наслідок самопізнання духа, вищі за твори природи, і мистецтво вище з тієї самої причини” [21, 60]. Слід сказати, що в межах побудованої Лібельтом системи координат це твердження бездоганне. Справді-бо, польський філософ услід за Шеллінгом наголошує на всеосяжності творчого процесу. Різні вияви духа, а саме розум, воля та уява, знаходять своє втілення як істина, добро і краса, а шляхи, якими дух прямує до свого втілення, – філософія, релігія та мистецтво. Згідно з Лібельтом, прекрасне – це втілення “ідеалів”, що їх слід розуміти як своєрідні платонівські “ідеї”, тобто як вічні взірці в ході креації. Тому прекрасне можемо добачати й у природі, де воно цілком підлягає споконвічним законам, котрі оприявнюють мету Божого творива, і в мистецтві, де воно вільне, адже тут дух пізнає самого себе. “Митець, – каже польський філософ, – необмежений пан, автократ матеріалу, він опановує його і проймає своїм духом, звільняє його від випадкового, переливає в нього, як хоче, свої ідеали, надає йому життя й робить твором, своїм твором” [21, 62]. Тим часом у природі все інакше. “Там немає ані волі, ні самопізнання. Усе відбувається у споконвіку накреслених межах...” [21, 63]. Отже, доходить висновку філософ, “світ мистецтва і світ природи – це два різні світи; там – ідеалів, тут – дійсності; там панує дух, тут матерія” [21, 73]. Звідси випливає й думка про вищість прекрасного в мистецтві щодо прекрасного у природі. При тому Лібельт спеціально зазначав,

що міметичний погляд на мистецтво взагалі не має сенсу. Розуміти мистецтво як мімезис – це все одно, що розповідати старовинний анекдот про мальований виноград Зевксіда, який клювали птахи, сприймаючи його за справжній¹. Але ж призначення мистецтва, каже Лібельт, очевидно, полягає в чомусь вищому, ніж обманювання птахів [21, 66]. Тим паче, що в “поезії, музиці та архітектурі немає навіть матеріалу, ані предмета на копіювання природи, але все плине з глибин духа...” [21, 62]. З багатьма висловленими тут міркуваннями Шевченко, вочевидь, міг би погодитися, однак думка про вищість митця стосовно природи викликала в нього сумнів. “Так ли это? – запитує поет. – Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающею его природою, насколько природа ограничена своими вечными неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобным Корнелиусу и Бруни². Я не говорю о дагеротипном³ подражании природе. Тогда бы не было искусства, не было бы творчества, не было бы истинных художников, а были бы только портретисты вроде Зарянка⁴. Великий Брюллов черты одной не позволял себе провести без модели, а ему, как исполненному силою творчества, казалось бы это позволительным. Но он, как пламенный поэт и глубокий мудрец-сердцеведец, облакал свои выпренные светлые фантазии в формы непорочной вечной истины. И потому-то его идеалы, полные красоты и жизни, кажутся нам такими милыми, такими близкими, родными” [18, 52]. Та, попри це зауваження, Шевченко читає міркування Лібельта з неабиякою втіхою, оскільки відразу ж після згадки про Брюллова каже: “Либельт сегодня мне решительно нравится. В продолжение десяти лет я, кроме степи и казармы, ничего не видел и, кроме солдатской рабской речи, ничего не слышал. Страшная, убийственная проза. И теперь случайный собеседник Либельт – самый очаровательный мой собеседник” [18, 52].

Наступного дня, 13 липня, Шевченко, мабуть, із такою самою втіхою читатиме Лібельта аж до вечора. Ще через п’ять днів, 18 липня, він читатиме Лібельтову “Естетику” з ранку до обіду. Аж нарешті 21 липня 1857 р. в Новопетровське укріплення прийшов довгожданий наказ про звільнення поета із солдатчини. Шевченко довідався про це об 11-ій годині ранку. І тільки-но поет отримав звістку про свободу, як його інтерес до Лібельтової “Естетики” одразу згас – нові почуття переповнили душу, а на тлі яскравих картин майбутнього вільного життя, що їх малювала фантазія, трактат польського філософа втратив свою принадну роль розради. У щоденниковій нотатці за цей-таки день поет пише, що з третьої години дня аж до третьої години ночі вони разом із польським політичним засланцем, унтер-офіцером 1-го Оренбурзького лінійного батальйону Феліксом Фіалковським сиділи під вербою, пили чай із лимонівкою, а ще “на выдержку прочитали несколько мест Либельта, и нашли, что подобные книги пишутся для арестантов, которым даже Библии не дают читать. Замечание довольно

¹ Ідеться про оповідку Плінія Старшого з його “Природознавчої історії” (XXXV, 65) про змагання між грецькими художниками кінця V ст. до н. е. Зевксідом та Паррасієм: “Зевксід, за переказом, показав картину, на якій виноград був намальований з такою дивовижною схожістю із справжнім, що птахи злітались до нього, а Паррасій приніс полотнище, намальоване так правдоподібно, що Зевксід, загордившись оцінкою, яку дали птахи його картині, вимагав, щоб полотно було нарешті зняте і показана сама картина. Коли ж він зрозумів свою помилку, віддав пальму першості Паррасію, щиро засоромлений, тому що сам він обманув птахів, а Паррасій – його, митця” [1, 199].

² Мова йде про російського художника академічної школи, професора, згодом ректора Санкт-Петербурзької академії мистецтв, члена Болонської та Міланської академії мистецтв Федора Антоновича Бруні (1799–1875). Шевченко вважав, що твори цього художника виконані в “ненатуральній манері”.

³ Дагеротипія – поширений у 1850-х рр. спосіб фотографування на металевій пластинці, покритій шаром йодистого срібла.

⁴ Ідеться про російського портретиста, академіка Санкт-Петербурзької академії мистецтв Сергія Костянтиновича Зарянка (1818–1871). Його роботам властива пильна увага до деталі навіть в аксесуарах.

резкое и почти верное” [18, 64]. А ще через день, 23 липня, у Шевченковому Щоденнику з’являються останні нотатки про “Естетику” Лібельта. “За обідом и после обеда, – пише поет, – Фиалковский забавно подтрунивал над Кулихом, его чином и в особенности над его тепленьким местом. Кулих, чтобы отделаться от неистощимого Фиалковского, обратился ко мне с вопросом, как мне нравится книга, которую он принес для меня из Уральска. Я, разумеется, сказал, что очень нравится, на что Фиалковский страшно захохотал и громогласно назвал Либельта просто дурнем за то, что он написал такую книгу, Пшевлоцкого, за то, что он купил эту книгу, а Кулиха дубельтовым¹ дурнем за то, что он 500 верст нес на плечах своих эту пустую увесистую книгу. Кулих не на шутку обиделся такой нецеремонной критикой и требовал ясных доказательств на такую грубую клевету. Чтобы утишить возникавшую ссору, я пригласил приятелей к себе на огород пить чай. Предложение было принято, и мы отправились под мою вербу. Либельт лежал у меня под подушкой, и я, во ожидании чайника, предложил Фиалковскому прочесть вслух страничку из сего великого творения. Он охотно это исполнил. Кулих не поверил слышанному. Он думал, что Фиалковский импровизирует и продолжает трунить над его тяжелою ношею. Вырвал у него из рук книгу и прочитал сам весь параграф “О фантазии”. – Что? – спросил Фиалковский наивно изумленного Кулиха. – Пшевлоцкий, – отвечал он, – цивилизованный дурень, вот и все” [18, 66]. Параграф, що його читав Куліх, у Лібельта має назву “Fantazyu” [див.: 21, 170-192]. Він досить великий, тож навряд чи Куліх прочитав його весь. Швидше за все, терпіння в каптенармуса вистачило лише на перші кілька сторінок. Слід сказати, що про фантазію Лібельт цікаво міркував іще на початку своєї книжки, коли розрізняв уяву-імагінацію (поєднання чуттєвих даних у цілісний образ) та уяву-фантазію, де творче начало відіграє куди більшу роль. “Імагінація, – образно писав він, – то Еолова арфа, зі струн якої повіви вітру видобувать тони, а фантазія – то лютна, на якій Орфей виливав своє натхнення...” [21, 26]. Тим часом у цьому спеціальному параграфі Лібельт визначає фантазію як “чинну творчість уяви”, котра, на відміну від імагінації, “не йде від зовнішності до духу, а виступає з духу назовні” [21, 171]. І далі: “Через імагінацію конечні форми й конечний зміст стають знані безконечним духом; через фантазію духовний зміст набуває зовнішніх форм і світиться крізь них характером своєї нескінченності” [21, 171]. У цьому зв’язку Лібельт услід за Гегелем говорить про мистецтво “класичне” і “романтичне”, про три етапи, що їх проходить у своєму розвитку фантазія: безпосереднє зображення предметності, репродукцію предметності й доповнення, – переказує легенду про місяця-перекроя, яку перегодом так чудово опрацює у своїй “Казці про Правду та Кривду” Панас Мирний, цитує “східну” поезію Гете, говорить про “трагічне”, “високе”, “комічне” тощо. Хтозна, що саме видалось каптенармусові Куліху дурницею, але напевно можна сказати одне: висловлені тут міркування суголосні таким непересічним пам’яткам романтичної філософії, як “Vorschule der Aesthetik” (“Підготовча школа естетики”) Жана Поля (Ріхтера) чи “Neue Vorschule der Aesthetik. Das Komische” (“Нова підготовча школа естетики. Комічне”) Арнольда Руге, що на них покликається Лібельт. І ще одна обставина, про яку не слід забувати: насмішки Фіалковського й Куліха з міркувань Лібельта щодо природи фантазії навряд чи варто сприймати як позицію самого Шевченка. Звісно, треба бути глухим, щоб не почути в поетовій щоденниковій нотатці іронічних ноток. Але пригадаймо в цьому зв’язку повість “Художник”. Оповідач отримує від свого протезе листа й, читаючи між рядками, пробує зрозуміти, що коїться в душі його підопічного: “Второе, что я вычитал из нескладного письма моего возлюбленного художника, – это то, что он, сердечный, сам того не замечая, влюбился по уши в свою хорошенькую вертлявую ученицу. Это в

¹ Тобто “подвійним”.

порядке вещей. Это хорошо, это даже необходимо, тем более художнику, а иначе закопится сердце над академическими этюдами. Любовь есть животворящий огонь в душе человека. И все, созданное человеком под влиянием этого божественного чувства, отмечено печатью жизни и поэзии. Все это прекрасно, но только вот что. Эти, как называет их Либельт, огненные души удивительно как неразборчивы в деле любви. И часто случается, что истинному и самому восторженному поклоннику красоты выпадает на долю такой нравственно безобразный идол, что только дым кухонного очага ему впору, а он, простота, курит перед ним чистейший фимиам. Очень и очень немногим этим огненным душам сопутствовала гармония” [17, 196-197]. Як бачимо, Шевченко без тієї іронії називає тут геніальних митців “вогненними душами”, маючи на увазі чималий за обсягом параграф Лібельтової “Естетики” під назвою “Dusze ogniste”, у якому польський філософ розглядав природу геніальності [див.: 21, 317-351]. А поняття “вогненної душі” в Лібельта прямо впливає з його розуміння фантазії. “Предметна фантазія, або фантазія у власному безсиллі, – писав він на початку параграфа “Вогненні душі”, – поєднана з духовним розумом, дає нам геній жіночий; репродуктивна фантазія, чи фантазія у своїй силі, сполучена з тим самим елементом мислення, відкриває нам новий розряд геніїв, котрий ми називаємо вогненними душами” [21, 318]. Ці ідеї та образи Лібельта присутні в Шевченка й імпліцитно. Згадаймо, як на початку цієї ж таки повісті він писав про трагізм земного життя митців-геніїв: “За що же, вопрос, этим олицетворенным ангелам, этим представителям живой добродетели на земле, выпадает почти всегда такая печальная, такая горькая доля? Вероятно, за то, что они ангелы во плоти” [17, 120]. А тепер порівняймо це міркування з міркуванням Лібельта: “Митці, любителі наук, так само, як і слуги Божі, – жерці найвищого Бога, а найсильніші з них, котрі виблискують світлом духа, ніби мечем архангела, стоять, мов херувими й серафими, найближче до трону Його маєстату” [21, 22]. Хіба це не явна паралель до Шевченкових “воплочених янголів”?

А ось і останній щоденниковий запис, у якому зринає ім’я Лібельта. Того ж таки 23 липня, коли відбулася розмова між Фіалковським і Куліхом, була чудова ніч: тиха, місячна. І поет запросив на прогулянку своїх добрих знайомих: дружину коменданта Новопетровського укріплення майора Іраклія Ускова Агату Омелянівну і дружину підпоручника, наглядача напівгоспітала Миколи Бажанова Катерину Агатагелівну. Однак жінки відмовились, бо надворі було досить прохолодно. Вони так і залишилися сидіти, як іронічно каже поет, “за сальным огарком в вонючей киргизской кибитке и, разумеется, сплетничали. Им бы предложить эстетику Либельта, что бы они из нее сделали? Наверное, папилютки. И это естественно. Для человека-материалиста, которому Бог отказал в святом, радостном чувстве понимания его благодати, его нетленной красоты, для такого получеловека всякая теория прекрасного – ничего больше, как пустая болтовня. Для человека же, одаренного этим божественным разумом-чувством, подобная теория также пустая болтовня, и еще хуже – шарлатанство. Если бы эти безжизненные ученые эстетики, эти хирурги прекрасного, вместо теории писали историю изящных искусств, тут была бы очевидная польза. Вазари¹ переживет целые легионы Либельтов” [18, 66-67]. Що це, нищівне заперечення естетики Лібельта? Зрештою, так. Але ж хіба ці Шевченкові міркування про людину-“матеріаліста” бодай почасти не навіяні трактатом польського філософа? Пригадаймо хоч би полеміку Лібельта із прагматизмом Фелісите Робера де Ламенне. Прекрасне в мистецтві, стверджував Лібельт, “не має іншої мети, окрім прекрасного, його [мистецтва] плоди мають бути тільки прекрасними й нічим іншим” [21, 53]. Отож “мистецтво – саме собі мета” [21, 54]. Тим часом Ламенне у

¹ Джорджо Вазарі (1511–1574) – італійський художник, архітектор та історик мистецтва, автор популярної книжки “Le vite de’ piu eccellenti pittori, scultori e architettori” (“Життєписи найславніших живописців, скульпторів та архітекторів”).

своїй відомій праці “*Esquisse d'une philosophie*” (“Нарис філософії”) стверджував, що “*мистецтво тільки для мистецтва – абсурд*” [19, 134]. “Матеріальний погляд” французького філософа, каже Лібельт, не дозволяє йому збагнути, що “в об'явах духа існує щось не для практичного вжитку”. Звідси випливає цілковите нерозуміння того, що таке “наука для науки, правда для правди, мистецтво для мистецтва” [21, 55]. Наприклад, Ламенне певен, що коли оратор виголошує промову, то тільки заради того, щоби переконати слухачів у власній правоті. Але якщо тут важить тільки прагматика, то чому тоді люди й досі з насолодою читають Демосфена й Цицерона, адже те, про що вони говорили, вже давно віджило? – запитує Лібельт [21, 56]. Значить, у їхніх творах є щось таке, що виходить далеко за межі свого часу й актуальних потреб...

Чи розгортав поет Лібельтову “Естетику” після 23 липня 1857 р.? Важко сказати. Судячи з усього, за другим том цього трактату Шевченко так і не брався. Принаймні від 23 липня 1857 р. жодних згадок про Лібельта нема. Мабуть, подальші події закружляли Шевченка так стрімко, що в нього вже не стало часу (і бажання?) повертатися до “Естетики”. Але попри те, що Кароль Фридерик Лібельт як автор трактату “*Estetyka czyli umnictwo piękne*” був “найчарівнішим співрозмовником” великого українського поета всього лише сім днів липня 1857 р. на березі зеленого Каспійського моря, його праця стала справжнім дзеркалом Шевченкової філософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Віхи в історії античної естетики*: Збірник. – К., 1988.
2. *Диоген Лаэртский*. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М., 1979.
3. *Жуковский В.* Выписки из немецкой эстетики и критики // *Жуковский В.* Эстетика и критика. – М., 1985. – С. 299-307.
4. *Иванько И.* Эстетика Т. Шевченко // *Иванько И.* Очерк развития эстетической мысли Украины. – М., 1981. – С. 150-162.
5. *Крементуло В.* Лібельт // *Шевченківський* словник. – К., 1978. – Т. 1. – С. 358.
6. *Опыт науки изящного, начертанный А. Галичем.* – СПб., 1825.
7. *Радлов Э.* Очерк истории русской философии // *Введенский А., Лосев А., Радлов Э., Шпет Г.* Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991. – С. 96-216.
8. *Розумний Я.* Поет, розп'ятий на ізмах // *Світи* Тараса Шевченка. – Т. II: Збірник статей до 185-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк; Львів, 2001. – С. 17-44.
9. *Рубчак Б.* Живописаний Шевченко (“Журнал” як текст) // *Світи* Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 65-90.
10. *Тарас Шевченко.* Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. – Вид. 2-е, перер. та доп. – К., 1982.
11. *Т. Г. Шевченко.* Біографія. – К., 1984.
12. *Федченко П.* Тарас Шевченко (1814–1861) // *Історія української літературної критики.* Дожовтневий період. – К., 1988. – С. 137-149.
13. *Фізер І.* Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? // *Світи* Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 40-52.
14. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4 т. – К., 2005. – Т. 1. – С. 3-162.
15. *Шевченко Т.* Зібр. тв.: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1.
16. *Шевченко Т.* Зібр. тв.: У 6 т. – К., 2003. – Т. 3.
17. *Шевченко Т.* Зібр. тв.: У 6 т. – К., 2003. – Т. 4.
18. *Шевченко Т.* Зібр. тв.: У 6 т. – К., 2003. – Т. 5.
19. *Latennais F.* Esquisse d'une philosophie. – Paris, 1840. – Т. III.
20. *Libelt K.* Dziewica Orleańska. Ustęp z dziejów Francyi. – Wydanie drugie. – Poznań, 1852.
21. *Libelt K.* Estetyka czyli umnictwo piękne. Tom I. Część ogólna. – Wydanie drugie poprawione. – Petersburg, 1854.
22. *Libelt K.* Estetyka czyli umnictwo piękne. Tom II. – Część II: Piękno natury plastyczne. – Petersburg i Mohilew, 1854.

Отримано 30 грудня 2010 р.

м. Харків